

Бранко С. Ристић

УДК 821.163.41.09-93-3 Росић Т.

Универзитет у Приштини – Косовска Митровица

Учитељски факултет Призрен – Лепосавић

ПРОСТОР И ВРЕМЕ У ПРОЗИ ЗА ДЕЦУ ТИОДОРА РОСИЋА

Сажетак: У раду се разматрају просторно-временски односи и анализирају хришћанске и митолошке представе у прози за децу Т. Росића, а посебно у књизи *Приче старијег чаробњака*. Циљ рада је да се истакне оригиналност у сукцесији времена и простора код овог писца, а задатак, истраживање сакралних и профаних односа у времену и простору, а зарад приближавања младом читаоцу све лепоте и духовности казиваног.

Кључне речи: приповедање, топос, сакрално, профано.

1. УВОД

Тумачење митопоетичких аспеката у прози Тиодора Росића чини предмет овога рада. Митопоетика простора и времена биће разматрана првенствено у Росићевој књизи *Приче старијег чаробњака*. У њој је успостављен приповедачки лук од „Небеских столица” до „Бадњака”. На почетку су „Небеске столице” које апострофирају истоимену цркву из 4. века и један од највиших врхова Старе Рашке и Србије, а на крају је апотеоза храсту – светом дрвету старих Срба које је у хришћанству имало метаморфозу. У тексту се разматрају хоризонтални и вертикални простори код Тиодора Росића. Горњи, средњи и доњи простор, анализираће се и временска топотемпорална симбиоза. По казивању овога писца, а посебно сукцесија времена – хришћанске и паганске временске представе у прози Тиодора Росића.

2. ПРОСТОР

Пре него пређемо на текстове Тиодора Росића, неопходно је да прво разјаснимо шта ћемо називати „хришћанским реалијама”. Најважније су *сакрално (хришћанско) време* и *сакрални (хришћански) простор*. Ова два појма, разуме се, разликују се од стварног времена и стварног простора.

У митологији, носилац сакралног у вертикалном космичком моделу света је *свето дрво*, чији је еквивалент висока планина, заједно са светим

стаблом. „Они не само да спајају небо и земљу, већ и држе небо, да не падне.” Висока планина, као и храм, манастир или црква су архитектонски симболи центра (Елиаде 2004: 92), они спадају у „област свештенства”. Најшире, просторни хришћански модел може да се објасни кроз вертикалну дихотомију небо–земља, што води до супротности сакрално–несакрално. На небу су Бог и свеци, а на земљи су људи, створени од Бога. На земљи бисмо такође могли да нађемо супротност сакрално–несакрално. Сакрални су храмови, цркве, манастири, тј. простори храма, а несакрални су њихови житељи. „Са богословске тачке гледишта, храм је оно место, где Црква врши основну тајну таквог живота – литургију; оно место где се врши причешће Светим Тајнама Бога. У познатом смислу, можемо рећи да је храм Црквено место на овом свету. Но, `Црква није са овога света` – није са овога света упркос томе што се до Судњег дана помиње у `овом свету`. Та посебна природа Цркве треба се посебно нагласити. Црква је д р у г и с в е т. Зато, сходно литургијском богословљу, уласком у храм, који је у другом свету, човек улази у свет Цркве – у њен тајанствен `дан` тог света, улази у њено доба, у Царство Небеско” (Георгиев 1994: 74). Овај цитат објашњава како сакралност Цркве, тако и простор храма, док у исто време додаје једну нову дволичност, уpletену у постојање саме хришћанске цркве. Ми ћемо се бавити само видљивом страном, тј. визуелним простором храма, како бисмо открили да ли је оно од користи за текстове Тиодора Росића намењене деци. Обележја храмовог пространства су иконостас, икона, фрескопис, притвор. Простори храмова су означени Црквом (институција), Црквом (храмом) и манастиром. Ови простори су пространствени центри, изграђени у просторној периферији – у горама, на рекама, у пољима, у градовима..., тј. просторни центри подразумевају свете, сакралне просторе храма, а просторна периферија подразумева нешто светско, мирско. Простори храмова у текстовима Тиодора Росића имају неколико верзија – Црква (храм), манастир и метох. Уводна прича „Небеске столице” из књиге *Приче старијег чаробњака* (Росић 2009: 5) није хришћански децидно конотирана; она је прожета хришћанским и паганским мотивима, тачније, то је свет старословенске митологије. Простор, у коме се писац налази и кроз који нас води, духовно је богат, Богом награђен и обдарен лепотом и добротом својих житеља – ништа од ових описа не нарушава наше мишљење да ћемо читати ортодоксалну хришћанску литературу. Како ће се даље испоставити, тај простор Старе Рашке заправо је пишчев и читаочев Рај на земљи, дарован од Светворца. У *Причама старијег чаробњака*, у свакој причи, у сваком реду, Тиодор Росић успешно открива цео комплекс религиозно- ритуалних техника, које би се веома опрезним посматрањем могле разумети погрешно. На то упућују већ и „Небеске столице” – уводни текст у књигу: „Насред света пружио се Копаоник. Ноге му у племенитој води Ибра, глава у облацима. Низ моћне плећи просуо цветне

пропланке, дубодолине, горске потоке. У косе уплео оморике, борове и букве. До колена му храстови – бели и црни, леска, глог, јавор и јасен” (Росић 2009: 5). Тако приказана слика раја је ортодоксална, не противи се хришћанској догми и још увек постоји нада да одломак из *Приче старој чаробњака* заиста репрезентује хришћанске погледе на свет. Увидом и у друге текстове књиге може се успоставити парабола – полази се од „Вилиног камена”, преко апострофирања стварања и првог греха, а завршава се „Бадњаком” где имамо васкрснуће. Може се рећи да се симболично ствара пут од Старог ка Новом Завету.

Просторна организација у текстовима је јасна. Тиодор Росић има јако развијено осећање времена и простора. Посебно је то наглашено у „Небеским столицама”: Пространи Копаоник је у своју небеску салу примио сав биљни и животињски свет и своје богове. Просторно обележје, „пространа небеска сала”, јесте парадоксална комбинација између крајњег („сала”) и бескрајног (небо – „пространа небеска”). Бескрајно пространство постепено се пуни, ближи се крајности. Тиодор Росић графички располаже „свetim заступницима” тако што непрестано води рачуна о просторном центру и периферији. Простор је обожен. У почетку, ту је Коледар, Сечањ, Сечко, Гумник, Жетвар и остала браћа (месеци). Он је пун, замишљен. Благо су прикривене неке спољашње карактеристике богова – благ осмех, сјај њихових лица, њихове плаве очи, мила лица, итд. Можемо рећи да вансакрални простор – небо, има конкретну, предметну, крајњу замисао (поређење – „пространа небеска сала”). Конкретизацијом, сакрално прелази у несакрално.

Почетна прича „Небеске столице” је јединствена; у њој се радња одвија на небу (сакрални простор). У даљим текстовима богови силазе доле на земљу у несакрално пространство и на тај начин се још једном десакрализују. Једно од главних књижевних средстава Тиодора Росића је да непрестано компромитује горњу сферу, оно сакрално, и у томе је сам. У даљим текстовима храмови су леви, а епитети за манастир и метох су „богат” и „стар”.

Тиодор Росић се не интересује за обележја храмовог пространства. У његовим бајкама из књиге *Долина јорјована* спомињу се трон, олтар и моноси, али он причу увија у легенду, даје јој завичајни миомирис, даје нови живот српској госпоштини, српске краљеве, племиће и владаре овековечио је сликом дечјих очију и оставио Србадији на дар. Простор у текстовима из књиге *Приче старој чаробњака* је раширен. Постоји неколико просторних нивоа који се до одређеног степена преклапају, али се и померају. Јако су приказане супротности горе/доле, велико/мало. Горње пространство – небо, велико је, бескрајно. Доње пространство је умањено и тесно. Центар пространства је раширен, уместо да се усредсреди на небо или цркву (као на обележја сакралности), он се измешта до „Вилиног камена” (Росић 2009:

35)¹, тј. до симбола мирског и земаљског. Мали свет божјег створа – човека, спокојан је, хармоничан, уредан. Он постаје истински центар пространства, формално посматрано, да постоји у просторној периферији. Тако је на почетку текста, у наставку се мења позиција простора и она ће касније бити предмет испитивања. Сакрално пространство није тако јасно приказано у причама „Бој на Семетешком језеру” (11), „Вражја гљива” (21), „Трговац жабљих устију” (27) и „Плави цвет” (47) и зато ћемо их за сада оставити по страни, са циљем да о њима причамо неком другом приликом.

У причи „Седам Влашића” поново се реализују просторни антоними „горе” и „доле”. Доле се налази: „Кућа без деце је као празна кошница – пушта, глува и нема. Знају то и силни властелин и убоги сиромашак и жупанов повереник. Сваки према Небеским столицама, том саборишту богова наврх Копаоника, шију извија и бога Рода моли да у његовом дому буде деце као пчела у пуној кошници” („Седам Влашића”, 17) – створен је центар простора, ту живе Влашићи и њихова сестра и Ветрени војвода. „Горе” је „тамо у планини” где у гори, међу шумама налази се Стаклено брдо. У исто време Стаклено брдо и планина заузимају средње место у пространству: Они су испод звезда и Бога. Рашка се налази „доле” у вертикалној позицији, „одо-зго” силази Ибар са Копаоника, који је близу неба. На почетку приче ова супротност ће постати јача и дубља. Житељ тзв. просторног центра, наратор, још више продубљује разлике, уздижући човека до светог човека. Оно што нам је познато из ових прича – просторно тројство, појавиће се и у „Белом језеру” и „Каменом срцу”, али овог пута позиција тројства је хијерархијска: небо-земља-вода. Манастир, како је споменуто, налази се у горњој просторној сфери, господари својом белом оградом горе у планини, а, у ствари, он се налази у средини између неба („горе”) и воде („доле”). Његова позиција је средња.

Средина се постиже и обележјима храмовог простора – од звоника и од звона: „Добродошао бадњаче, наш стари рођаче!” (80). Само једном реченицом простор је разигран више пута. Средње место у Рашки, у реду до планине, заузима и Ибар. Тако се упознајемо са спајањем просторних нивоа: горње пространство – небеса и Бог; средње пространство – планина; доње пространство – земља, села, вода. Чини се да је просторни центар подељен током спајања сакралног пространства. Још нешто: обележја средњег пространства – планина и Стаклено брдо, међусобно су конкуренција. Тиодор Росић их непрестано упоређује. „Седам Влашића” (17) је прича од великог значаја која нас поново враћа у тајанствени простор земље Рашке и небеса. За разлику од уводног текста, овде нам Тиодор Росић даје дубљи опис „горњег” света.

¹ Иза назива *Прича старој чаробњака* убудуће, ако нису из других књига, у заградама ће се наводити само број странице.

Пре него што убацимо или избацимо „Камено срце” (71) из посматрања о сакралном пространству, хајде да пажњу усмеримо на још нешто. Чак и да су главни јунаци у већини случајева свети и свети оци, њихово право место није у манастиру или на небу. За њих друга пространства постају стварни сакрални центри. Врло често, нешто наметнуто као сакрално пространство је изричито несакрално и обратно – просторна периферија постаје веома сакрална. Играњем и визуелизирањем простора, Тиодор Росић непрестано улепшава и велича горњу сферу, њену сакралност, док у исто време поправља доњу сферу. „Седам Влашића” је текст који најбоље и најјасније показује да код Тиодора Росића храмово пространство не може да буде схваћено као сакрално, не може да буде названо просторним центром, то је небо, небо са свом својом лепотом, лепота која је очаравајући храм, а Влашићи и Даница служе том храму. Опис храмовог пространства је неканонски, одбија се од хришћанске представе. Јак визуелни осећај Тиодора Росића тресе пространство. Тај „Маштар и митопоет, заумник и фантаста, Росић је подарио српској књижевности један број правих драгуља поетско-приповедне имагинације, универзалне лепоте и новаторског кова. У целом свом поетско-приповедном опусу, за разлику од бројних токова данашњег помодарства, Росић се надахњује на најлепшим изворима нашег народног предања и колективне душе српске песничке имагинације” (Вукадиновић 2003: 95).

У Росићевом тексту је посебно функционална антонимија горе/доле, тј. сакрално/несакрално, као и у хришћанским представама. Обележја горњег и доњег пространства често контрирају једно другом, горње пространство постаје криво огледало доњег пространства. Лако можемо извести основне антониме на почетку текста „Седам Влашића” (17). Основна антонимија је супротност по вертикали горе/доле („горе у планини” – „доле у падини”). Ова просторна опозиција има свој смисао, алудирајући на свето дрво (код Срба то је хрст). Свето дрво персонификује космос, уравнотежава васиону: његови корени су у земљи, круна му је у небеском своду, а стабло му повезује небо и земљу. У верзији коју нам је дао Тиодор Росић, „горе” на гранама светог дрвета је „врло живо”. Круна светог дрвета симболизује горњи, небески свет са његовим стварним и надљудским посетиоцима – птицама (орао, голуб.). Обратно – „доле”, у његовим коренима, налазе се све биљке и животиње, симболи живота. Бршљан се одликује здрављем и дуговечношћу и посебно је лековит када расте око цркве и манастира. Када је повезан са погребним обредом, бршљан подсећа на бесмртност. Није случајно што је управо бршљан атрибут Диониса и других богова вегетације, умирућих и богова који васкрсавају. Маховина и геранијум такође представљају дуговечност и здравље. Доле, у падини, где се налази човек, Тиодор Росић је слио време у једну целину која се такође изједначава до бесмртности. Ту је

постигнута својствена синтеза. Свето дрво (храст), које спомиње и слика писац, све више личи на дрво, окренуто круном на доле и с коренима на горе. Писац изненађује читаоца у сваком односу.

Како истиче Георгијевски, „Росић отворено прихвата поетику фолклорне традиције; своју креативност усмерава ка суптилном приповедању, маштовитом дограђивању призора, превођењу једног кода у други и описивању супротних светова и начела” (Георгијевски 1993 (2007): 101). Православни читалац – хришћанин не би ни у „Седам Влашића” ни у другим текстовима прочитао ортодоксални опис храмовског пространства. Видео би један неканонски, језички – пагански – опис. У исто време, пак, митолошки настројен читалац такође би могао бити излаган „неканонским” описом митологије. Доказ за то је тотални преокрет светог дрвета, при чему круна и корење мењају места. Ова опширна анализа почетка „Седам Влашића” није само циљ. Она служи да покаже колико се смело Тиодор Росић служи терминима хришћанство и паганизам, а да не држи ни до једног ни до другог. У примеру размене места круне и корења светог дрвета, места заправо мењају простори „горе” и „доле” и, мало шире гледано – сакрално „горе” постаје несакрално, а несакрално „доле” постаје сакрално.

3. ВРЕМЕ

Можемо лако да проверимо конкретна посматрања текстова из књиге *Приче старог чаробњака* и да напоменемо да они не спадају у представу о сакралном (хришћанском) времену. Сакрално време је названо тако због његове специфичности, која га разликује од биолошког, астрономског времена. У хришћанским представама време се креће од Старозаветног до Новозаветног времена и ближи се Апокалипси и Страшном суду. С друге стране, можемо да говоримо о једном цикличном хришћанском времену, које подразумева свакодневне службе и годишње празнике цркве. Ова цикличност симболизује вечни живот, предодређен за побожне хришћане, тј. циклични хришћански календар је имитација живота у вечном свету.

Основе за „раздвајање” времена налазимо и у српској митологији: обредно време може да се односи на првог члана супротности сакрално–профано време... Кроз обредна средства човек прелази из обичног у свештено време. Време у *Причама старог чаробњака* има неколико својих различитости. У већини текстова време је приказано као трајни круг. У неким случајевима понављање времена неизбежно се повезује са хармонијом. У другим случајевима понављање времена носи са собом непријатељство и хаос. Прелазак хармоније у хаос и обратно у тексту се дешава одједном. Постоји и трећа верзија понављања времена – то се огледа у продужењу и монотонији.

У *Причама сјајарој чаробњака* време тече сукцесивно – одлазак богова, вилењака и других митских бића, Тиодор Росић примећује – ова „дешавања трајала су три дана и три ноћи”. Број три је сакралан, али је такође и карактеристичан за приче. Обично се трећег дана нешто дешава, нешто што мења садржај прича. То је случај и у овим причама. Тако се кроз време „Небеске столице” (5), „Седам Влашића” (17), „Гусле” (31), „Вилин камен” (35), „Вила Гроздана” (53), „Печат срећне куће” (59), „Бело језеро” (65) и „Бадњак” (77) поново прикључују митологији.

Тиодор Росић велику пажњу придаје једном делу људског живота који се показао веома значајним и важним за његовог главног јунака (Тијана – ћерка писца која пажљиво слуша приче свога оца у бајкама *Долина јорјована*). Међутим, то се не противи досадашњим верзијама реализације времена у текстовима који се налазе у *Причама сјајарој чаробњака*. У већини случајева тај део је узет из монотоног и/или поновног живота народног хероја и представља нешто важно што ће се десити у његовом животу, неки преокрет или чудо. Разгледање тих догађаја је могуће због честог понављања и једнакости у текстовима. Као да је Тиодор Росић користио једну матрицу за настале ситуације. Само крајеви прича могу да послуже као докази. На крају скоро сваког текста имамо неко чудо или поуку. Тиодор Росић непрестано драма дихотомију сакрално/несакрално, компромитујући први члан опозиције, рехабилитирајући други. Очигледно је одбијање текстова из *Прича сјајарој чаробњака* из сакралног (хришћанског) времена. То је још један доказ да нас је Тиодор Росић преварио да прочитамо ортодоксалне хришћанске текстове.

Представљањем времена као трајног круга, Тиодор Росић се приближава цикличној концепцији времена, карактеристичној за типично српска веровања, у којима се ређају дан и ноћ, лето и зима, живот и смрт. Једна друга особина треба да се дода – као отказ од традиционалног, о коме говори Росић, постоји и индивидуално време, у коме увек постоје обрти и изненађења. У њему цикличност нестаје, јунак губи претходне карактеристике и почиње да живи другачије. Упркос томе, јунак тежи ка томе да врати претходни положај или да у замену добије нешто боље. То се обично дешава кроз неки обрт, чудо, или постизањем неке поуке. У већини случајева крајеви су типични. Памтећи неочекивана чуда и поуке из крајева претходних прича, читалац очекује неочекивано. Читалац зна да ће се десити нешто неуобичајено и чудно и покушава сам да открије шта ће то бити. Зато је и прича „Бадњак” на крају а „Небеске столице” на почетку, наш пут од старословенског митолошког, преко старозаветног до новозаветног заправо почиње Божићем и уношењем бадњака у кућу, то је оно што нам Росићев „Бадњак” прича. То је прича коју је писац прво написао, знао је он за њу, она се дуго у њему скривала. Она јесте крај књиге, али је она заправо наш почетак, то је Србија

и наш род. Крајеви су много важни за Тиодора Росића. У својим „самопризнањима”, рекао је писцу ових редова: „Не пише се лако. Волим и живим да пишем када имам шта да кажем и када знам шта пишем, посебно када знам крај тога о чему пишем. Тада ми је најлакше...”. Сличну изјаву поновио ми је и на једној књижевној вечери у Краљеву: „Важна ствар у причама је, по мени, да им знаш крај, да знаш како да завршиш... И боље је да знаш крај него почетак. Почетак ћеш да створиш. Крај треба да те води, увек, увек да те води себи...”

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Росић (1993): Тиодор Росић, *Господар седам брџова*, Београд: СКЗ.
- Росић (2009): Тиодор Росић, *Приче старијих чаробњака*, Београд: Bookland.
- Росић (2007): Тиодор Росић, *Долина јорјована*, Београд: СКЗ.
- Росић (2005): Тиодор Росић, *Бисерни праг*, Београд: Bookland.
- Вукадиновић (2003): А. Вукадиновић, *Митологиска имагинација, Долина јорјована*, Београд: СКЗ.
- Георгиев (1994): Никола Георгиев, *Анализациони набљудења*, Шумен.
- Георгиевски (1997): Х. Георгиевски, Реплика с историјом, *Детинство*, III, 56.
- Елијаде (2004): Mircea Eliade, *Sveto i profano*, Beograd: Alnari.
- Лакићевић (2003): Драган Лакићевић, *Обиље из старине, Долина јорјована*, Београд: СКЗ.
- Милатовић (1995): Вук Милатовић, *Чудесан свети машић, Долина јорјована*, Београд: СКЗ.
- Милинковић (1999): Миомир Милинковић, *Хоризонти детинства*, Ужице: Учитељски факултет.
- Милинковић (2014): Миомир Милинковић, *Историја српске књижевности за децу и младе*, Београд: Bookland.
- Петровић (2001): Тихомир Петровић, *Историја српске књижевности за децу*, Врање: Учитељски факултет.
- Петровић (2011): Тихомир Петровић, *Увод у књижевност за децу*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Проп (1982): Владимир Проп, *Морфологија бајке*, Београд: Просвета.
- Ристић (2006): Бранко С. Ристић, *Рецепција књижевности за децу*, Краљево: Либро Компани.
- Тодоров (2010): Svetan Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, Београд: Службени гласник.

Branko S. Ristić

University of Priština – Kosovska Mitrovica

Faculty of Education in Prizren – Leposavic

SPACE AND TIME IN TIODOR ROSIC`S FICTION BOOKS FOR CHILDREN

Summary: The paper analyzes space-time relations, Christian and mythological representations in Tiodor Rosic`s fiction books for children, especially in the collection *Tales of an Old Wizard*. The goal of the paper is to point out the author`s original attitude towards the succession of time and space and to analyze the sacral and profane relations in time and space, in order to make young readers familiar with the beauty and spirituality of the text.

Key words: narration, topos, sacral, profane.